

El comte Miró Bonfill i l'arribada de les relíquies al monestir de Sant Pere de Besalú

LOURDES DE SANJOSÉ I LLONGUERAS
Historiadora de l'Art
Doctorant Universitat de Barcelona
ldesanjoseart@gmail.com

El comte Miró Bonfill i l'arribada de les relíquies al monestir de Sant Pere de Besalú

Resum

L'arribada de les relíquies de Sant Prim i Felicià al monestir de Sant Pere de Besalú culminà el procés engegat per Miró Bonfill, comte de Besalú (965-984), per reforçar l'estatut del cenobi i consolidar el govern del comte sobre el seu comtat. L'origen de les relíquies sempre ha estat motiu de controvèrsia entre els historiadors, els quals argumenten que procedien de Roma, d'Agen o, més recentment, de Beaulieu. En aquest treball examinem els fets favorables o desfavorables a cadascuna d'aquestes tres hipòtesis. Nosaltres argumentem que el comte viatjà a Roma amb el propòsit d'aconseguir les relíquies dels sants màrtirs Prim i Felicià, fet que establí una relació directe que enfortí els lligams entre el comte i el seu comtat, d'una banda, i l'Església romana de l'altra. Rebutgem les altres dues procedències, Agen i Beaulieu, perquè no hem trobat cap document que ho avaluï, i perquè la procedència romana sembla més plausible: al respecte, nosaltres considerem l'autoritat de Roma sobre el monestir i els vincles que el comte va desenvolupar amb la cúria pontificia. Creiem que el comte va ser magnànim al permetre que Roma projectés la seva autoritat sobre el monestir però també Roma va ser generosa oferint les relíquies dels sants màrtirs a Sant Pere de Besalú.

Paraules clau: Relíquies, Sant Prim i Felicià, Monestir de Sant Pere de Besalú, Miró Bonfill, Roma - Agen - Beaulieu-sur-Dordogne.

Abstract

The arrival of the relics of St. Prim and St. Felicià to the Monastery of St. Peter of Besalú buttressed the process led by Miró Bonfill, Count of Besalú (965-984), to strengthen the Monastery's status and consolidate the Count's rule over his County. The origin of these relics has always been controversial among historians who argue that the relics came from Rome, Agen and, most recently, Beaulieu. In this paper we examine the facts favorable or unfavorable to each of these three hypotheses. We argue that the Count traveled to Rome in order to get the relics of saints and martyrs Prim and Felicia, which established a direct relationship that strengthened ties between the Count and his County, one hand, and the Roman Church, the other. We reject the other two potential origins, Agen and Beaulieu, because we have not found any document that endorses it and the Roman origin seems more plausible: we consider the authority of Rome over the monastery and the ties developed by Count with the papal curia. We believe that the Count was magnanimous to allow Rome projected authority over the monastery but Rome was a generous offering the relics of the holy martyrs to St. Peter of Besalú.

Keywords: Relics, Saint Prim and Felicià, Monastery of Saint Peter of Besalú, Miró Bonfill, Rome - Agen - Beaulieu-sur-Dordogne.

El comte Miró Bonfill: l'estadista.

L'arribada de les relíquies de Sant Prim i més tard de Sant Felicià a Besalú s'emmarca dins el programa iniciat, pensat i desenvolupat per Miró, dit Bonfill (928-984), comte de Besalú (965-984). En el context de consolidació del territori comtal el paper de Miró Bonfill fou determinant. El comte assolí el lideratge polític que volgué perpetuar i intensificar mitjançant l'afermament de les diferents estructures de poder en el comtat. Això passava per tenir no tan sols un poder polític feient sinó també lligar-lo al poder religiós.

El comtat tenia un territori que s'havia de fermar al poder espiritual, idea que desenvolupà el comte amb la creació del monestir de Sant Pere de Besalú. Com a cap religiós de tot el comtat (Miró era bisbe en-sembls que comte) hi col·locà l'abat al qual atorgà el dret de justícia en aplicació d'un gran nombre de privilegis que ell li concedí¹. Pel que fa al nostre propòsit, es a dir, establir la vinculació entre l'arribada de les relíquies i l'esplendor del monestir, fou determinant la subjecció del cenobi de Sant Pere de Besalú a l'Església de Roma l'any 979. Les paraules del comte Miró foren: «dono el Monestir a l'Església de Sant Pere de Roma i al Papa a fi de què estigui per sempre sota la seva protecció i dependència sense que cap rei, ni duc, ni comte, ni dignatari eclesiàstic o llec tingui algun dret o exerceixi alguna jurisdicció o exigeixi tributs». La resposta del papa Benet VII, receptor de la donació, fou l'emissió d'una butlla confirmant el nou cenobi i la subjecció esmentada amb un cens que Miró prèviament havia establert en cinc sous d'or anuals. El pontífex reafirmà tots els punts que, anteriorment, el comte havia assenyalat en la butlla del 2 d'abril del 979 dirigida a l'abat Wifred². Aquest document papal feia especialment esment a la independència de l'abat de tota autoritat, sentenciant que la seva autoritat no s'havia de sotmetre a cap bisbe ni a cap altre eclesiàstic.

La significació escatològica i simbòlica de les relíquies en una seu religiosa agrupa i sintetitza diferents interessos i beneficis que convenen fortament a l'abat d'un monestir o al bisbe d'una diòcesi. Aquests interessos poden ser d'ordre econòmic alhora que interessos menys materials i més "espirituals", tots ells tendents a dotar d'ideologia i poder a les dignitats eclesiàstiques.

Possiblement, el comte volia preparar i protegir el territori del seu comtat i dotar-lo per tal que fos independent d'altres comtats, però, també, que fos independent de l'autoritat episcopal. Semblaria factible que Miró tingués present la funcionalitat de certes estructures religioses heretades de l'imperi carolingi. Coneixia bé l'atenció al culte a les relíquies que l'emperador Carlemany havia manifestat sempre vers les seves catedrals, monestirs i esglésies, i ell estava decidit, creiem, a emmirallar-s'hi. En el document de confirmació de la fundació del monestir s'insistia en la importància que la possessió de les relíquies de sant Prim tenia per al poble besaluenc: «Ha estat traslladat a aquest Monestir... el cos del benaurat màrtir Prim, per la intercessió del qual Déu Totpoderós s'ha dignat obrar molts prodigis, i així el Senyor és lloat i glorificat per tot el poble al qual s'ha dignat concedir tal patró»³.

Continuant amb aquest procés, el següent pas era aconseguir dotar aquestes relíquies d'un alt valor simbòlic. Per bé que les relíquies són simples restes físiques de sants i, com a tals, no són en sí mateixes de cabdal importància per als historiadors, tanmateix sí ho són tots aquells essers humans que hi entren en contacte i que les assimilen a la seva història⁴.

Com a objecte material, tret d'un entorn específic, la relíquia manca de significació, és per això que se li ha d'associar algun element vinculant, com pot ser una representació iconogràfica, l'autenticació de la relíquia, o bé una tradició, oral o escrita, lligant la figura del sant amb llurs restes. Exemples d'això serien les *Vitae*, les *Passiones* i d'altres llegendes i relats convenientment adornats amb històries més o menys creïbles, manta vegades inventades, però de caire molt proper i popular. Un llegendari magnífic és la *Llegenda Àuria*, escrita per Jaume de Voràgine a mitjans segle XIII. El capítol LXXX està dedicat als màrtirs romans Prim i Felicià. Els sants màrtirs de Besalú també van gaudir d'un llegendari que amb el pas del temps creixia en santedat i bondat.

1 P. DE MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París, 1688, doc. CXXIV, col. 919-920. Fundació del monestir de Sant Pere de Besalú el 24 de novembre de 977.

2 J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XV, Madrid, 1851, p. 92-93. *Adventus est igitur in eodem cenobio, Deo disponente, corpus venerandi martiris nomine Primi, pro cujus intercessionibus Omnipotens Deus multis in eodem loco dignatus est fieri virtutibus, et laudatur glorificaturque Omnipotens Deus ab omni populo qui talem illis contulere dignatus est patrono*. A. SÉQUESTRA, *Sant Pere de Besalú. Abadia Reial de la Congregació benedictina Claustral Tarraconense*, Tarragona, 1934, p. 18. La consagració tingué lloc el 23 de setembre de 1003.

3 VILLANUEVA, *Viage...*, p. 94; SÉQUESTRA, *Sant Pere...*, p. 20. Nova escriptura confirmant la fundació de l'abadia de Sant Pere, 978.

4 P.J. GEARY, *Le vol des reliques au Moyen Age*, París, 1993, p. 24.

Els comtats catalans del segle x, cada vegada més allunyats del poder reial carolingi, necessitaven un “reclam” (si així ho podem dir) que els reafirmés i en destaqués la seva pròpia personalitat. En aquest context el “valor” d’una vila, capital de comtat, augmentava considerablement si la seva església, la més representativa, estava dotada de relíquies de sants màrtirs amb passat gloriós i, quant més importants i reconegudes fossin aquestes relíquies, millor. Aquest fenomen era comú arreu d’Europa, en temps dels reis carolingis i otònides, de les monarquies hispàniques i dels comtats catalans. En aquest context de devoció i pelegrinatge hom ha d’entendre la necessitat de Besalú d’obtenir relíquies importants per “vestir” la seva església d’acord amb el plantejament estratègic del comte Miró Bonfill.

Estem ben convençuts que aquest fet afavoria el poder de la pròpia institució comtal ja que se la dotava d’allò més preuat i valorat en la societat medieval. El poder comtal, mitjançant l’astúcia i estratègia del comte-bisbe Miró Bonfill coordinava molt curosament els seus interessos amb els del poder religiós i, com a conseqüència, afermava la seva independència i el respecte en front d’altres institucions.

Això reforça, al nostre parer, la imatge del comte com a estadista puix que ell mateix així ho reflectí ultra la seva mort, deixant tots els caps ben lligats pel futur paper que Besalú hauria de desenvolupar com a comtat independent. Es podria dir que, amb aquest procedir, el comte reclamava el seu espai com a indiscutible cap de la piràmide secular. Les relíquies traspassaven el mer valor econòmic, per si mateix important, per assolir-ne el valor espiritual, fet extraordinàriament bo per a la consecució d’aquesta finalitat⁵.

Pel que fa a l’abat i a la comunitat monàstica besaluenca en general, el trasllat i la recepció de les relíquies d’un sant (o sants) els permetia explicar de forma narrativa moments importants de la seva existència com a comunitat i, com a conseqüència, la justificació de la seva presència física era més valorada i imprescindible. Les relíquies participaven de “missions itinerants” que reforçaven la propietat de les terres del monestir com a béns indiscutibles, i enaltien el valor de la llei divina amb el seu desenvolupament i aplicació. Els monjos n’eren executors i intermediaris amb la divinitat, beneficiant-se de l’enorme prestigi de les relíquies, el qual, d’altra banda, es pot dir que havien contribuït adequadament a fabricar⁶. En aquest procés els monjos van gaudir del recolzament moral i polític del comte, fet que recull l’acta de fundació: «Solament l’abat tindrà tota la jurisdicció i poder dins dels límits de les possessions del monestir». I més endavant insisteix: «tots aquests béns els dono al citat monestir, a fi de que l’abat i els monjos presents i futurs els posseeixin per dret perpetu sense que ningú pugui disputar-los-hi o disminuir-los-hi».

Els sants màrtirs Prim i Felicià.

Quina fou la procedència de les relíquies dels sants màrtirs Prim i Felicià? En aquest apartat en endin-sarem en la vida dels màrtirs Prim i Felicià venerats a Roma, a Agen i a Beaulieu.

Sants Prim i Felicià, màrtirs romans.

Historiografia

A finals del segle IV, el poeta Aureli Prudenci Clement (possiblement nadiu de Calahorra el 348-†?) es feia ressò de la dificultat d’establir els noms dels màrtirs soterrats a les tombes romanes: «Innombra- bles són les cendres de sants que a la ciutat de Ròmul hem vist consagrats al Crist. Voldries saber les inscripcions gravades sobre llurs tombes i el nom de cadascun dels sants? És difícil per a mi poder-te’n donar la llista, tan gran és la gernació de justos... Sobre un gran nombre de sepulcres hi ha inscrites algunes lletres que porten el nom del màrtir. O algun epitafi; però hi ha, també, marbres muts, que tanquen tombes silencioses i només indiquen un nombre. Hom pot saber quants de cossos d’herois hi

5 S. VANDERPUTTEN, “Itinerant Lordship. Relic Translations and Social Change in Eleventh- and Twelfth-Century Flanders”, *French History*, 25/2 (2011), p. 143-163.

6 E. BOZÓKY, *La politique des reliques de Constantin à Saint Louis*, París, 2006.

reposen aplegats, però no podràs llegir-hi cap de llurs noms. Em recordo d'haver-me assabentat que en un indret, sota la mateixa pedra, hi havia enterrades les relíquies de seixanta homes, els noms dels quals únicament coneix Crist»⁷. Malgrat aquestes paraules de desencís, el temps propiciaria un millor coneixement de les dades i dates pertanyents als màrtirs romans. Això s'aconseguiria, d'una banda, mercès a l'estudi del Calendari romà, escrit l'any 312 i revisat el 422, amb les dues fonts més antigues que anoten les festes dels màrtirs, la *Depositio martyrum* i el Martirologi de sant Jeroni i, d'altra banda, mercès als Itineraris els quals contribuïren al coneixement d'un gran nombre de sants màrtirs venerats a Roma, les dates de la seva *passio* i l'emplaçament exacte de llurs tombes.

El *Martyrologium Hieronymianum* (Martirologi de Jeroni) de la primera meitat del segle VIè, anotava els noms d'un gran nombre de màrtirs. Aquest martirologi, que tingué una extraordinària difusió durant l'Edat Mitjana, commemorava el martiri de Prim i Felicià el 9 de juny, data a la qual, posteriorment, l'Església donaria suport al ser acceptada i anotada al *Martyrologium Romanum*, publicat el 1583 pel papa Gregori XII, i seguida a les *Acta Sanctorum*⁸ del 1698.

En les *Vies des Saints* dels Petits Bollandistes⁹ s'apleguen els diferents relats alhora que es publiquen la vida d'aquests dos germans màrtirs. Segons aquesta versió, més renovada i precisa, es convertiren al cristianisme pels ensenyaments cristians del papa Félix I. Malgrat confessar públicament llurs creences, no patiren martiri en un primer moment i pogueren auxiliar abastament a altres víctimes, però, la sort se'ls capgirà sota el mandat de Dioclecià (i Maximià) qui els demanà que es retractessin públicament de llurs idees o serien sacrificats. Prim, el germà major, tenia prop de noranta anys i Felicià vuitanta al moment en què foren engarjolats. (Els màrtirs Prim i Felicià serien la versió cristianitzada dels germans romans Nisus i Euryal). Al no retractar-se davant l'emperador foren martiritzats i condemnats a morir a cops de fuetades i després de la seva penosa mort se'ls tragué la pell a trossos amb unes tenalles. De fet, la seva negativa a l'adoració dels ídols pagans (*idola muta, idola manufacta*) es repeteix com un eco en la major part de les passions dels màrtirs; almenys així consta a les diferents llegendes de màrtirs i sempre amb la mateixa persistència. Segons aquesta versió foren degollats a Roma el 9 de juny de l'any 303. Després de patir el suplici, les restes dels màrtirs van ser portades al lloc conegut com *ad Arcus Numentanos, intra arenarium*, i soterrades *iuxta arenarium*. En aquest lloc, damunt la tomba a la catorzena milla de Roma, s'hi va aixecar una capella commemorativa a la *via Nomentana, ad arcas miliario XV ab urbe, Primi et Feliciani*, segons anota el martirologi de Jeroni. Davant la inseguretat de les rutes, que no feia sinó malmetre les tombes, i la por dels fidels de que els cementiris fossin saquejats, el papa Teodor (642- 649) decidí procedir per primera vegada a un trasllat de relíquies molt solemne. Llavors les relíquies de sant Prim i Felicià foren transportades des de la *via Nomentana* fins l'església de Santo Stefano Rotondo al Monte Celio, a Roma. Aquí se'ls hi dedicà una capella amb un mosaic commemoratiu en el qual s'hi veu ambdós màrtirs vestits amb uniforme militar col·locats als laterals d'una gran creu que actua d'eix central i amb una inscripció † SCS PRIMUS, † SCS FELICIANVS. Aquest fet es documenta al *Liber Pontificalis* del papa Teodor el qual anotava que *eodem tempore levata sunt corpora sanctorum martyrum Primi et Feliciani qui erant in arenario sepulta, via Numentana, et adducta sunt in urbe Roma; qui et recondita sunt in basilica beati Stephani protomartyris*¹⁰.

A finals del segle XVII Giovanni Giustino Ciampini seguia constatant aquest fet als *Vetera monumenta* enregistrant una inscripció, avui semi destruïda:

- 7 PRUDENCI, "Passio del bisbe Valerià" a *Llibre de les Coronas (Peristephanon)*, llibre XI, N. REBULL (trad.), Barcelona, 1984, p. 71.
- 8 *Acta Sanctorum. Junii*, II, De SS. *Primo et Feliciano, martyribus romanis via Nomentana*, Anvers, 1698, p. 149-154. Les *Acta Sanctorum* es començaren a publicar al segle XVII per un grup de jesuïtes dirigits per Joan Bolland. Descriuen la vida dels sants, ordenada per la data de celebració de la seva festa litúrgica. És un treball crític, ben documentat i en el qual s'emfatitza les virtuts i humanisme personal dels sants relacionats. Són considerades com la veritable crítica hagiogràfica moderna per fer front a les crítiques del protestantisme que nega el culte al sants. El seu lema era "la vida dels Sants ha de ser la regla de la nostre".
- 9 "S. Prime et S. Félicien, frères, martyrs", a P. GUÉRIN (ed.), *Les Petits Bollandistes. Vies des saints*, París, 1876, p. 534-538.
- 10 *Liber Pontificalis*, I, ABBÉ L. DUCHESNE, (ed.), reed. 1981, p. 332 i 334.

Aspicis aurATVM CAELESTI culmine tectum

AstrifeRVMquE MICANS PRECLARO LVMINE FVLTVM¹¹.

Una segona inscripció, avui desapareguda, es pot recuperar a partir de Giovanni Battista de Rossi (1822-1894) a les *Inscriptiones christianae Urbis Romae*:

Exquirens pietas tectum decorare sacratum

Pastoris summi Theodori cordem erexit,

Qui studio magno sanctorum corpora cultu

Hoc dedicavit, non patris neglecta reliquit¹².

El trasllat dels cossos d'aquests màrtirs a dins de la ciutat de Roma és el més antic que es coneix. Com que aquest trasllat es va fer l'any 648, abans d'aquesta data no hi va haver cap tipus de culte dedicat a ells, però la seva llegenda anà creixent. Si ens atenem als sants màrtirs romans Prim i Felicià, sabem que Flodoard de Reims (894-966) n'escriu la *Passio* on lloa les excel·lències dels màrtirs, dóna gran protagonisme a llegendes i miracles i presenta la seva vida lligada per sempre a l'amor a Déu per qui pateixen tota mena de penalitats¹³. És així que el pelegrí i el fidel en general tenien la necessitat de veure aquestes relíquies i, a ser possible, tocar-les, per això viatjaven i esmerçaven els seus propis recursos en la consecució d'aquest fi vital per a la seva salvació.

L'interès pel coneixement i l'estudi de la vida i miracles dels màrtirs romans Prim i Felicià no va decaure durant el transcurs de l'edat mitjana. Així es constata en l'obra d'hagiògrafs i estudiosos de l'Església, dels quals en destaquem sant Jeroni (331/345-420), el monjo benedictí Beda el Venerable (672/673-735), els martirologis romans, de gran divulgació al segle IX, els martirologis d'Adon (875) (amb importants llacunes) i d'Usuard (877), el Sacramentari de sant Gregori (que va tenir gran repercussió a Catalunya al segle XI) i la *Notitia Portarum, viarum ecclesiarum circa urbem Romam*. Aquest document del segle XII segueix esmentant les restes dels màrtirs al mont Celio, a l'església de Santo Stefano Rotondo: *In eodem monte est ecclesia sancti Stephani protomartyris, et ibi reconditi sunt martyres Primus et Felicianus¹⁴.*

Mentrestant el llegendari va seguir engrandint-se amb nous fets i miracles desconeguts fins aleshores; el *Flos Sanctorum*¹⁵ del jesuïta Pere de Ribadeneyra (1526-1611), reconegut hagiògraf, enaltí i engrandí la llegenda d'aquests màrtirs amb històries fabuloses d'arrel popular. En l'apartat dedicat a la *Vida de los Santos Primo y Feliciano* referia, per exemple, que els seus cossos van ser lliurats al governador Promoto de la vila de Nomentana, que els va donar plom líquat per beure i ells se'l empassaren com si d'aigua o licor suauíssim es tractés, els va col·locar davant dos lleons que s'amansaren amb la dolçor de la seva mirada, etc.

L'any 1869 es publicà *Roma dans sa grandeur*, amb una descripció dels monuments antics i moderns de la Roma cristiana. L'hipotètic viatger, protagonista de l'obra, visita l'església de Santo Stefano on s'hi troben els cossos de Prim i Felicià, fent èmfasi en el lloc de llur soterrament: *Saint-Étienne ne possède*

11 G. G. CIAMPINI, *Vetera monumenta*, vol. II, pl. 32, Roma, 1693.

12 G. B. DE ROSSI, *Inscriptiones christianae Urbis Romae*, vol. II, Roma, 1888, p. 152.

13 Publicada a J. MIGNE, *Patrologia Latina*, CXXXV, 1853, col. 713-714.

14 La *Notitia Portarum, viarum ecclesiarum circa urbem Romam* és un opuscle que G. de Malmesbury (1080?-1142/1143?) va afegir a les seves *Gesta Regum Anglorum* (ca. 1120). Giovanni Battista de Rossi va recuperar la informació a *La Roma sotterranea cristiana descritta e illustrata* (3 vols. Roma, 1864-1877) on llegim que *Intra urbem in monte Coelio sunt martyres Joannes et Paulus in sua domo quae facta est ecclesia post eorum martyrium, et Crespinus et Crespinianus et s. Benedicta. In eodem monte est ecclesia s. Stephani protomartyris, et ibi reconditi sunt martyres Primus et Felicianus; in monte Aventino s. Bonifatius et in monte. Nola s. Taciana pausant.*

15 P. DE RIVADENEYRA, "Vida de los santos Primo y Feliciano, hermanos Martyres" a *Flos Sanctorum*, vol. II, Barcelona, 1688, p. 288-290.

*pas le corps de son illustre patron. Nous avons dit qu'il faisait partie du trésor de Saint-Laurent hors des Murs; mais il possède ceux de saints Primus et Felicianus, qui furent transportés ici d'un des cimetières de la voie Nomentane par le pape Théodore (au 642) Ces glorieux martyrs sont représentés en mosaïque sur l'autel qui leur est dédié et dans lequel leurs corps reposent*¹⁶. Per bé que no s'hi troben novetats, aquesta repetició dels fets continua essent la mateixa al segle XIX.

Amb aquesta selecció parcial de documentació que hem aportat es demostra l'interès que, des del segle VI fins finals del segle XIX, han suscitat els dos sants màrtirs romans. Com a fet sorprenent, destaquem que l'any 1860 es descobriren unes relíquies de sant Prim i Felicià a l'abadia benedictina de Prüm (fundada l'any 721), a Alemanya.

Translatio

La vinguda de les relíquies dels sants màrtirs des de Roma a Sant Pere de Besalú ha estat objecte d'interès pels historiadors d'aquesta temàtica. Per una banda, sembla factible pensar que quan el comte Miró Bonfill va posar sota el patrocini de Roma el monestir de Sant Pere l'any 977, era una forma de reconèixer-la com a cap del seu monestir, establint una relació directe sense que d'altres institucions poguessin interferir en llurs decisions, només Roma. Per altra banda, sembla que poc després arribaren les relíquies de sant Prim a Besalú, on ja s'hi trobaven el 978¹⁷. En el seu testament de l'any 979 el comte Miró esmenta el Monestir de Sant Prim i Felicià, cosa que confirma la presència, en aquesta data, de les relíquies de l'altre sant patró, Felicià. Aquest mateix any Miró viatjà a Roma refermant encara més les relacions prèviament establertes¹⁸.

Així, doncs, seria Miró, des de la pròpia ciutat eterna, qui faria les gestions i possiblement qui feu possible l'arribada de les importants relíquies a Besalú. Creiem que amb aquest acte es reivindicava la *traditio* de les relíquies i la vinculació moral per mitjà del màrtir romà.

Per tant, el posicionament polític del comte envers Roma estava ben clar i la seva determinació per la independència del seu territori també. Aquests fets segons el nostre parer tenen a veure i molt amb l'arribada de les relíquies des de Roma i, en conseqüència, se'ns planteja una pregunta: Roma dóna les relíquies dels sants màrtirs al comte com agraïment per haver-li sotmès el monestir? O és a l'inrevés: el comte rep les relíquies i en agraïment sotmet el monestir? Nosaltres creiem en el primer supòsit.

Sants Prim i Felicià, màrtirs d'Agen (França).

Historiografia

El *Martyrologium Hieronymianum* (s. VI) situa la celebració de la festa dels sants màrtirs d'Agen el 6 d'octubre. Quant a la seva *passio*, està lligada a la de sant Capraci i santa Fe, tots ells víctimes de la persecució de Dacià. Es tracta de sants amb una antiga i forta presència a Agen (Gascunya, França).

Abans que Sixte V confirmés de manera més o menys interessada l'acceptació dels sants Prim i Felicià com a màrtirs d'Agen ja hi havia hagut una llarga tradició que els incorporava al llegendari hagiogràfic de l'Agenès.

La llegenda de Sant Capraci, un dels patrons més valorats d'Agen, vincula el seu martiri amb el de santa Fe i el de Prim i Felicià. Què hi ha de veritat o de llegenda en aquests relats? És versemblant que puguem parlar de dues parelles de sants del mateix nom: els uns a Roma i els altres a Agen? Alguns

16 *Roma dans sa grandeur. Vues, monuments anciens et modernes, descriptions, édifices religieux et profanes*, II, Rome chrétienne, P. BENOIST, F. BENOIST (dib.), París, 1870, p. 124.

17 S. SOBREQÜÉS, S. RIERA, M. ROVIRA, R. ORDEIG, *Catalunya carolíngia. V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona, 2003, doc. 448, p. 400-406.

18 J. M. SALRACH, "El monestir de Sant Pere de Besalú i les relíquies de sant Prim" a G. BOTO (coord.), *Relíquies i Arquitectura monàstica a Besalú*, Anglès, 2006, pp. 15-30. Per a una visió de conjunt.

estudiosos de l'hagiografia agenesa van dubtar de la duplicitat i veracitat d'aquesta creença, però, molts d'altres tradicionalment l'han estat acceptat. Vegem-ne alguns testimonis.

Els Bollandistes van aplegar el testimoni dels autors de la història literària de França segons la qual les actes del martiri de sant Capraci i santa Fe -a més de sant Prim i Felicià-, corresponien a la segona meitat del segle VI: *De sociis sancti Caprasii, Primo et Feliciano*; i el de l'antic manuscrit de Rotwyl: *Duo fratres nomine et merito, Primus et Felicianus... cum nulla vi possent compelli ad sacrificandum, una cum Caprasio caesi... ad coronam gloriae simul feliciter pervenire meruerunt*¹⁹; el monjo benedictí Beda el Venerable (ca. 672-735), en els seus comentaris al *martirologi de Tournai*, anotava la data del 6 d'octubre com a festa de la celebració de llur martiri; el martirologi del monjo benedictí Usuard (†ca. 875)²⁰, escrit en el segon quart del segle IX i dedicat a l'emperador Carles el Calb, esmentava les passions dels sants d'Agen, al·ludint als quatre màrtirs; per la seva part T. Ruinart (1657-1709)²¹ edità les autenticacions dels primers màrtirs assegurant que havia vist les corresponents als sants d'Agen amb més de 900 anys d'antiguitat (respecte a 1689, quan ell escrivia), per tant als voltants de l'any 789.

Malgrat aquesta tradició, el fet que aquests sants màrtirs no haguessin estat inclosos al Martirologi romà feu sospitar de la seva veracitat als historiadors d'Agen, Henri d'Argenton (1723-1780) i Jean Florimond Boudon de Saint-Amans (1748-1831). Aquest darrer ho argumentava així: *Il ne saurait, on le voit, y avoir de doute sur le théâtre du martyre de ces deux saints; comment donc admettre avec nos Propres qu'ils aient reçu le martyre à Agen? (Nos Propres n'admettent pas cela) Prétendrait-on voir en eux des homonymes? (Justement) Singulier hasard*²².

En paraules de Barrère (1865), el papa Gregori XIII (1572-1585) el 1584 feu reimprimir el Martirologi Romà i en ell no s'esmentaven els sants agenesos. Tanmateix, en aquesta edició s'aprecià laconisme i obscuritat per part d'alguns afectats, entre els quals l'Església d'Agen. Els dubtes i pressions generats a causa de determinades mancances, entre les quals l'omissió dels sants agenesos, i en canvi el recull dels homònims romans, va fer que el successor de Gregori, el papa Sixte V (1585-1590), encarregués una nova edició del Martirologi, amb comentaris, al cardenal Caesar Baronius (1538-1607)²³. El 1589, és a dir cinc anys després, es publicà la nova edició, però tampoc aquí s'esmentaven els sants Prim i Felicià d'Agen. Tanmateix, el comentari de Baronius, com a portaveu de l'Església, era de tipus salomònic: l'Església sent el mateix afecte per tots els sants, tant els de Roma com els que patiren martiri fora de Roma. És impossible recollir tots els noms dels qui el patiren el martiri a l'arena, per tant l'Església els accepta a tots. Malgrat no aparèixer en el document lliurat els noms de molts dels sants, dits particulars, el Papa va emetre un document autoritzant la menció de sants particulars que no figuraven en l'obra: *Si quos alios habuerint sanctos in suis Ecclesiis aut locis celebrari solitos, separatim descriptos habeant*. D'acord amb aquest precepte l'església d'Agen ordenà que en la lectura del martirologi es fes menció dels sants Prim i Felicià d'Agen. Llurs paraules foren: *Aginni, sanctorum Primi et Feliciani fratrum, qui Fidis et Caprasii invictum animi robur admirati, Christumque professi, cum beatis Christi athletic, capite caesi sunt*²⁴.

19 J. BARRÈRE, *Ermitage de Saint-Vicent-de-Pompéjac*, Agen, 1865, p. 291.

20 USUARD, *Martirologi*, ms. Itatí n. 13745, Bibliothèque nationale de Paris. Aquest manuscrit està considerat per alguns hagiògrafs com l'autèntic d'Usuard. Utilitzà els martirologis de Florus, Adon, Beda, i el Martirologi hieronimià, y també fonts literàries i hagiogràfiques. El resultat és un treball seriós i original.

21 Dom T. Ruinart, monjo benedictí de la congregació de Sant-Maur, va ser deixeble de Jean Mabillon, i fou l'autor del martirologi dit *Acta primorum martyrum sincera et selecta* publicat l'any 1689.

22 BARRÈRE, *Ermitage...*, p. 288. L'opinió de Saint-Amans era totalment contrària a la de l'abat Barrère el qual defensà enèrgicament el seu posicionament.

23 C. Baronius (1538-1607), cardenal i eminent historiador, els seus estudis foren cabdals per a la història de l'Església de la segona meitat del segle XVI i primers anys del XVII. Fou l'autor del *Martirologio Romano*.

24 BARRÈRE, *Ermitage...*, p. 294-295. L'abbé Barrère cita aquest text, extret del Martirologi de Tournai, per tal de demostrar l'existència i vinculació dels quatre màrtirs i per contrarestar els contraris a la seva acceptació.

Els Petits Bollandistes²⁵ els integraren a la Vida dels sants i feren un recorregut per llurs vides. Per ells sabem que els cossos dels sants foren llançats pels carrers d'Agen, essent recollits pels cristians i soterrats en lloc ocult, i que Dulcid (400/405), bisbe de la vila, els diposità en una església sota l'advocació de santa Fe.

Translatio

La tesi favorable a Agen, té com a principal suport la *Historia general de los santos varones il·lustres* d'Antoni Vicenç Domènech publicada a Girona l'any 1630²⁶. L'obra conta els fets i la vida dels sants del Principat de Catalunya, canonitzats per ordre dels mesos de l'any. Dins el mes d'octubre hi ha un apartat dedicat al martiri dels sants Prim i Felicià d'Agen, amb un tractament molt acurat del seu aterridor martiri abans de morir i amb una ferma lloança de molts dels miracles deguts als sants. Hom hi constata la diferència del tractament del martiri si són els d'Agen els protagonistes, o bé, si es lloa als màrtirs de Roma. La descripció correspon als sants agenesos, i els fets descrits expliquen que els seus cossos foren rescatats del lloc martirial i posteriorment traslladats a una església local. El seu culte va adquirir una gran embranzida fins el punt de ser molt reconegut més enllà d'Agen. El seu ressò arribà fins i tot a Catalunya. Domènech conta l'arribada i l'alegria del poble besaluenc en rebre les seves relíquies, i, també, es fa ressò dels nombrosos miracles entre els quals el de Moia: ... *que quando trayan los cuerpos destes martyres a dicha villa, llegaron a la parrochia de Moya, lugar cerca della, y reuniendo a los que trayan mucha sed, se adurmieron con ella, y despues despertando se hallaron milagrosamente a su lado una fuente, y desde entonces se llama la fuente de San Primo y Feliciano donde acostumbran acudir cada año la tercera fiesta de Pascua, muchas procesiones llevando los cuerpos de dichos santos. Después en memoria deste milagro se ha edificado una Yglesia encima de dicha fuente*. De la mateixa manera s'hi descriu el miracle del *queixal* de Sant Prim custodiat dins un reliquiari: *Tienen también una muela de San Primo, en un reliquiario de dicho monasterio de San Pedro de Besalú, la qual hacen tocar a los que tienen mal de muelas, y hallan remedio*. El relat aporta més miracles. Possiblement, per justificar totes les bondats dels sants i no semblar una exageració Domènech es lamentava que: *Estos, y otros milagros a obrado Dios nuestro Señor, por San Primo, y Feliciano: sino que por negligencia de los antiguos no se han escrito*²⁷.

No deixa de ser interessant el comentari de Domènech trobant a faltar un panegíric que recollís tots els miracles dels dos sants màrtirs [de Besalú], la qual cosa ens indueix a creure que no devia existir cap recull de llurs llegendes, almenys amb àmplia difusió. Podria ser que aquestes llegendes formessin part d'un "programa" que tingués per objectiu ornar la vida d'aquests sants màrtirs i així emfatitzar la seva importància i, per tant, el seu culte a Besalú. Sembla prou factible. Pel que fa a la data de la *translatio* de llurs relíquies a Besalú, es té en compte la celebració de la festa de sant Prim el dia 6 d'octubre (coincident amb la d'Agen, a la Gascunya) que és citada per Domènec. Com es veurà aquesta data difereix de la festejada a Beaulieu.

Sants Prim i Felicià, màrtirs de Beaulieu-sur-Dordogne (França)

Historiografia

En l'intent de localitzar les fonts més directes del monestir de Beaulieu i veure'n la tradició i vinculació amb les relíquies de Prim i Felicià procedents d'Agen, hem estudiat els *Annales manuscrites de Limoges*²⁸ que conté notícies des de mitjan segle IX. Segons aquests annals, Capraci, Fe i Felicià foren martiritzats en temps de l'emperador Deci (249-251), l'any 286: *Capraisse et Félician, desquelz les corps*

25 GUÉRIN (ed.), *Les Petits Bollandistes...*, p. 475.

26 A.V. DOMÈNECH, *Historia general de los santos varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Girona, 1630, p. 117-118 i 186-188.

27 *Ibidem*, p. 188.

28 E. RUBEN, F. ACHARD, (ed.), *Annales manuscrites de Limoges dites manuscrit de 1638*, Llemotges, 1885, p. 55 i 109.

reposit en Limousin, et aussi Ste Foy, vierge. És a dir es vinculen els sants màrtirs Crapaci, Felicià i santa Fe, com recollirà posteriorment la historiografia. Tanmateix, no s'hi fa esment de sant Prim. Aquesta notícia dels annals s'ha de situar a l'entorn de l'any 868. Més endavant, el mateix manuscrit cita la fundació del monestir (els primers intents els feu Végennes i daten dels anys 856 al 859, intents, però, fracassats, fins que ho aconseguí Solignac el novembre del 860) de *Bellec au Bas-Lymousin, de l'ordre de Snt-Benoyst, dans [son] patrimoine, et d'où il estoit natif. Et s'appelloit le dit Beaulieu. Dans laquelle église reposit saints Primus et Félicianus, frères, qui furent martyrisés soubz l'empereur Décius. [Al marge s'hi llegeix Fondation de Bellé [Beaulieu] Saints Primus et Félicianus le 9 juin]*²⁹. Aquesta data marginal encara enrareix més la història-llegenda dels sants màrtirs Prim i Felicià de Sant Pere de Besalú.

Un altre document que s'ha analitzat ha estat una publicació de Maximin Deloche de l'any 1859³⁰. Aquest historiador publicà el *Cartulari de l'abadia de Beaulieu* que presenta documentació d'aquest monestir des de l'any 823 donant a conèixer una riquíssima informació d'aquest centre, possiblement la millor que es pot aconseguir d'una abadia del Llemosí meridional. Dels nombrosos sant patrons que tenia l'abadia, Prim i Felicià, segons es desprèn de l'estudi del text, gaudien d'una especial atenció i profunda transcendència no només en la vida dels monjos dins el cenobi sinó també fora d'ell en la vida dels habitants del lloc. Així, l'endemà de Nadal i davant l'altar de sant Prim i Felicià els notables de Beaulieu presentaven a l'abat els candidats a l'elecció de consols. La tradició de la celebració de tres festivitats anuals dedicades a aquests sants màrtirs encara era present al segle XVII. La *festa del vot*, el 6 de febrer; *la fayte da nou cor sin*, la festa dels cossos dels sants o relíquies, el primer diumenge de setembre recordant la seva *translatio*; i la tercera el 9 d'octubre l'aniversari del seu martiri a la vila d'Agen³¹. Amb aquest fet volem indicar que les dates de les festivitats dedicades als sants poden tenir un afegit local i és molt freqüent trobar disparitat de dates, normalment d'impossible comprovació, sinó és que són "creades" segons la casuística i el moment. El dualisme de les festes pot explicar-se pel fet d'un trasllat, malgrat que sigui un risc per fer d'una premissa general una conclusió particular; també es pot deure a l'errada d'un copista, a una alteració volguda d'un text, etc³². La importància que tingueren aquestes relíquies per a Beaulieu es desprèn del fet que hi tenien assignades el *Capellanus de S. Primi*, o guardià particular de les relíquies de sant Prim i de la seva capella, fent constar, amés, que es tractava d'un dels patrons més valuosos del monestir de la vila³³. Una altra dada que corrobora aquesta importància és el fet que alguns pagaments de censos es feien el dia de la festa de sant Prim.

L'església de Beaulieu-sur-Dordogne té un retaule barroc dedicat als sants Prim i Felicià (vegeu figs. 1 i 2) i també, a l'entrada de la vila, una font a ells dedicada (vegeu figs. 3 i 4).

Translatio

A la *Vida dels Sants* dels Petits Bollandistes (1876) es parla del culte i de les relíquies dels sants d'Agen amb el llegendari conegut i es diu que els cossos dels sants agenesos Prim i Felicià foren traslladats al monestir de Beaulieu de la diòcesi de Llemotges. Seguint aquesta interessant relació, una part de les relíquies de sant Felicià foren lliurades al monestir d'Issigeac (Dordonya, Aquitània) a qui concediren culte particular. A més d'aquests notícies, n'hi ha moltes d'altres relacionades amb la *translatio* d'altres sants agenesos. En cap cas, però, es fa esment de Besalú.

29 *Ibidem*, p. 109.

30 M. DELOCHE, *Cartulaire de l'abbaye de Beaulieu en Limousin*, París, 1859.

31 *Ibidem*, "Introducció", p. XIV, n. 2.

32 A. DUFOURCQ, *Études sur les Gesta Martyrum*, París, 1900, p. 19.

33 DELOCHE, *Cartulaire*, "Introducció", p. LXV.

Josep M. Salrach és favorable a la tesi segons la qual «sembla que hem de donar la raó a la tradició local i concloure que les relíquies de sant Prim, venerades durant segles a Besalú, van venir, si es pot dir així, de terres ultrapirinenques (d'Agen-Bèlhuac) i no de Roma»³⁴.

Conclusions

Considerem que la valoració polític-estratègica del comte és present en la fundació del monestir de sant Pere i que les relíquies serien una vessant d'aquesta estratègia. Les relíquies traspassen el mer valor econòmic, com hem assenyalat, per assolir un alt valor espiritual, fet extraordinàriament bo per a la consecució d'aquesta finalitat.

La hipòtesi de la *translatio* des d' Agen està sustentada en la publicació de Domènech i sembla que tenia gran acceptació entre els estudiosos. Però, el fet que Séquestra donés a conèixer un trasllat previ de relíquies dels sants Prim i Felicià d'Agen a Beaulieu ha permès a una part de la crítica actual apuntar també una hipotètica *translatio* de Beaulieu a Besalú.

Nosaltres hem intentat acotar els diferents i possibles trasllats i ens posicionem a favor del viatge romà per a les nostres relíquies. Les raons són les següents:

- 1.- La importància de la subjecció a Roma, fet que, possiblement, ajudaria a possibilitar noves incorporacions.
- 2.- No hem localitzat en cap dels documents estudiats ni una sola menció a un possible lliurament a Besalú de relíquies d'Agen o de Beaulieu.
- 3.- La data que anoten els annals manuscrits de Llemotges es la del 9 de juny, que s'ha de tenir en compte.
- 4.- L'Església era contrària a acceptar la incorporació dels dos sants màrtirs d'Agen dins el martirologi. Devien ser molt fortes les pressions dels diferents llocs per aconseguir l'oficialitat dels sants locals quan el papa decidí una solució que apaivagà els ànims de tots. Baronius no ho havia acceptat.
- 5.- Nosaltres creiem que el comte, segurament en connivència amb altres familiars o persones de la seva confiança, mostrà una astúcia política i unes mires a llarg termini que anaven més enllà del seu propi moment històric. Les relíquies eren una anella més de la cadena i no s'ha de menysprear el fet de la gran importància que tenien les relíquies dels sants màrtirs romans en paral·lel als esforços esmerçats per a aconseguir-les.

Per tant, sense tenir coneixement de cap dada i/o data suficientment important, indicativa i definitiva i, sobretot, contrastada amb fets documentals i no en llegendes i suposicions, se'ns fa difícil pensar que les relíquies custodiades a Sant Pere de Besalú hi arribessin procedents d'Agen o de Beaulieu, tot i que la nostra hipòtesi tampoc pot ser demostrada.

El comtat de Besalú va ser incorporat a la sobirania del comte Barcelona l'any 1111, en morir el darrer comte privatiu de Besalú sense descendència. Llavors les relíquies de sant Prim devien perdre valor polític com a mitjà d'enaltiment dels honors comtals, però la seva importància religiosa, social i econòmica va perdurar durant segles.

34 SALRACH, "El monestir...", p. 28. A la nota n. 63 subratlla la impossibilitat de sostenir aquesta hipòtesi amb una certesa absoluta «perquè els relats estan sempre o quasi impregnats d'elements llegendaris i afany propagandístic», paraules amb les quals hi estem totalment d'acord.



Fig. 1 Retaula de Sant Prim i Felicià. Beaulieu sur Dordogne. Foto de l'autora.



Fig. 2 Retaula. Detall. Foto de l'autora.



Fig. 3 Font dedicada a Sant Prim i Felicià. Beaulieu sur Dordogne. Foto de l'autora.



Fig. 4 Font. Detall. Foto de l'autora.